

1941-1945. Nade Kisić-Kolanović, *Ustaška država: Anatomija jednog sistema vladavine* Holma Sundhaussena i *Karakteristike razvoja Hrvatske u razdoblju između 1945. i 1990. godine* Marijana Maticke. Slijedi poglavlje "Kultura" sa tri članka, *Hrvatsko glagoljaštvo - tisućljetni kontinuitet jedne tradicije* Eduarda Hercigonje, *O pitanju utjecaja Beča kao metropole na kulturni identitet Zagreba u 19. stoljeću* Maria Streche te *Udio austrijskih i njemačkih arhitekata u izgradnji Zagreba u 19. stoljeću* Olge Maruševski. Posljednje je poglavlje "Suvremeni razvoj". Pod tim naslovom obuhvaćeno je pet članaka: *Ponovno rađanje Hrvatske iz duha jezika. Kritičko ispitivanje na temu jezika i nacionalizma, temeljem priloga u hrvatskim tiskanim medijima* Ernsta Kiliana, *Istra: Srce Hrvatske kuca svojeglavo. Najveća hrvatska ljetovališna regija i njezina regionalna stranka* IDS Andrea-ša Heilborna, *Hrvatska: Stabilizacijski program i njegove perspektive* Stephana Barisitza, *Stabilizacija, financijske reforme i transformacija. Hrvatski slučaj* Marka Škreba (na engleskom) i *Pravni razvoj Hrvatske od 1990.* Ilone Slawinski.

Zvezdana Sikirić

Orest Subtelny: Domination of Eastern Europe

Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1700, Alan Sutton, Gloucester

U knjizi "Dominacija u Istočnoj Europi, domaće plemstvo i strani apsolutizam" autor Orest Subtelny analizira uzroke koji su doveli do posvemašnjeg zaostajanja, kako ekonomskog tako i društvenog, Istočne Europe za Zapadnom u 16., 17. i 18. stoljeću. Uzroke zaostajanja u prvom redu treba tražiti u činjenici što su se zbog spleta okolnosti istočnoeuropske plemićke (odnosno vladajuće) elite odlučile za pretežnu orijentaciju prema poljoprivrednoj proizvodnji, zanemariivši pritom razvoj drugih grana gospodarstva (npr. industrije). Isto tako, po mišljenju autora, uzrok što su istočnoeuropske države u 16. i 17. stoljeću pale pod dominaciju stranih sila leži u tome što se tip države kao asocijacije plemstva, sa svojim bezbrojnim unutarnjim svadama i protuslovljima, nije mogao nositi s apsolutističkim monarhijama i njihovom čvrstom i jedinstvenom organizacijom vlasti koju je podupirao i moćan birokratski aparat.

Prvo poglavlje knjige nosi naslov "Socijalno-ekonomska pozadina" i u njemu se uspoređuje socijalno-ekonomski razvoj Istočne Europe s onim Zapadne Europe. Tu se govori o uzrocima koji su doveli do naglog gospodarskog razvoja u Istočnoj Europi u 15. st. Između 1350. i 1500. godine javili su se znakovi rasta u Istočnoj Europi. Dolazi do formiranja gradova, u prvom redu zbog velikodušnosti kraljeva u garantiranju slobode istima. Razvija se poljoprivreda, seljaci priskrbljuju hranu gradovima, a sve više se javlja i novčana umjesto naturalne rente. Usporedo se razvija i rudarstvo. Na Zapadu sve više rastu cijene poljoprivrednih proizvoda, a istodobno demografski rast i povećanje gradova uvjetuju sve veću potražnju za hranom. Od te situacije nastoje profitirati istočnoeuropske plemićke elite, koje prodaju žito Zapadnoj Europi. U pogledu proizvodnje hrane Istočna Europa ima velike prednosti pred Zapadnom: ima manje gradova, a vrlo mnogo još neobrađene zemlje. Kao luka posrednik služi Gdanjsk, koji od te ekonomske situacije i najviše profitira. Žito se iz zaleđa dovozi u Gdanjsk, a tamo ga preuzimaju nizozemski posrednici koji ga preko Baltika i Atlantika prevoze u zapadnoeuropske zemlje. Osim žita istočnoeuropske zemlje zapadnoeuropskim prodaju i stoku. Stoka se uglavnom prevozi kopnom, a glavni izvoznik stoke je Mađarska, poglavito stoga što je mađarska puszta prikladna za uzgoj stoke i stoga što je poljoprivreda zadovoljala zbog depopulacije uzrokovane turskom invazijom u 16. st. Može se reći da su se mađarski i hrvatski plemići prihvatili trgovine stokom s istim onim zanosom s kojim su se njihovi poljski susjedi prihvatili trgovine žitom.

Zbog svega ovog dolazi do nazatka u svim područjima osim u proizvodnji hrane. Ona je, naime, najisplativija. Tako, po mišljenju autora, dolazi do stanovite polukolonijalne situacije: Zapad uvozi sirovine s Istoka, a vraća ih kao luksuzne proizvode koje onda kupuju domaće elite. Nazadak Istočne Europe u 16. st. postaje sve očitiiji. Poljoprivreda je i dalje bila glavna komponenta zapadnoeuropske ekonomije, ali su se razvile i druge gospodarske grane, što je dovelo do veće ravnoteže i otpornosti zapadne ekonomije, za razliku od jednostavne orijentacije Istočne Europe na poljoprivrednu proizvodnju. U Istočnoj Europi sve više prevladavaju velika imanja (latifundije) i čvršće privezivanje seljaka za zemlju uz povećanje kmetskih obveza. U kasnom 16. i ranom 17. st. novi i prevladavajući oblik ekonomske proizvodnje postaje zemljišni posjed utemeljen na tlaci. Dakako, kontrola nad njim je u rukama plemstva. Od razvoja ekonomije zem-

ljišnog posjeda imali su štete i gradovi jer su plemići brzo shvatili da će troškovi biti puno manji izbjegnui li u trgovini hranom gradske posrednike. Prodajući svoje žito i volove pokušavaju trgovati direktno sa stranim kupcima. Istodobno plemstvo poduzima mjere protiv gradova ograničujući njihova prava. Ujedno bogati građani investiraju kapital u zemljišni posjed, dobijaju patente o plemstvu i udaju svoje kćeri za plemiće. I sami gradovi sve više se "agrariziraju": unutar njih niču vrtovi, mala polja i mlinovi. Propadanje gradova još se više očituje u 17. i 18. st. zbog ratova i epidemija. Sve u svemu, može se reći da se tijekom ovog perioda ocrtava socijalno-ekonomska situacija istočno od Labe: plemstvo dominira ekonomski, socijalno i politički, seljaštvo je potlačeno, a gradovi slabi. Za razliku od Zapadne Europe, koja ide u kapitalizam, Istočna ide u agrarizam. Gradovi su nerazvijeni, a prisutna je i tehnološka stagnacija. U tom posebnu ulogu ima posjed kao mikrokozam društva. Veliki zemljišni posjedi funkcioniraju praktički samostalno što dovodi do atomizacije društva i slabljenja središnje vlasti.

U drugom poglavlju pod naslovom "Pet istočnoeuropskih elita" govori se o nastanku plemićkih elita Poljske, Livonije, Ugarske, Moldavije i Ukrajine kao i o njihovom odnosu prema domaćim vladarima i prema apsolutističkim vladarima susjednih zemalja koji su na kraju uspjeli svojoj vlasti podložiti navedene istočnoeuropske zemlje.

Na početku se govori o karakteristikama tzv. agrarnih društava jer upravo u takav tip društva spadaju istočnoeuropska društva na početku novog vijeka. Jedna od temeljnih značajki agrarnih društava naglašena je sklonost prema društvenim nejednakostima. Ta nejednakost u funkciji je proizvodnje relativno stalnog i značajnog viška. Postojanje viška proizvodi takav učinak da dopušta da se razvije sloj vojnih specijalista i da ohrabruje tehničke inovacije na vojnom području. S vremenom se stvara sve veći jaz između ljudi specijaliziranih za rat, koji se koriste viškom, i proizvođača viška, pa se vojna elita (plemstvo) počinje čak smatrati posebnom rasom, odvojenom od mase pučanstva. Druga važna značajka je velika mogućnost rata: prosječni postotak godina koje je 11 europskih društava provelo u ratu od kraja srednjeg vijeka do 1925. iznosi 46%. Dva najvažnija centra moći i privilegija u tim društvima su kralj i plemstvo. Odnosi između europskih vladara i plemstvo općenito su bili obilježeni napetošću i borbom, ali u nekim periodima i suradnjom.

Konstantna je želja svake od ovih strana da poveća svoja prava i privilegije na račun one druge. Vladari su neprestano pokušavali povlašteni položaj plemstva učiniti ovisnim o službama koje su plemići obavljali za monarha (obično vojnog i upravnog karaktera), dok je plemstvo sa svoje strane nastojalo dočepati se nasljednih privilegija i imanja i svesti vladara na status prvog među jednakima. Prednost plemstva bila je u tome što su vladari u velikoj mjeri ovisili o plemićkim "uslugama" vojne i administrativne naravi.

Nakon uvodnog dijela autor prelazi na podroban opis nastanka, političkog djelovanja i ekonomske podloge istočnoeuropskih plemićkih elita. Prvo se govori o poljskoj šljahti (odnosno sitnom plemstvu). Poljska šljahta po svome je podrijetlu slična ostalim europskim elitama: to su bili vojnici kojima je kralj dodijelio zemlju kako bi ih nagradio za njihovu vojnu službu. Ali šljahta je imala i neke svoje osobite karakteristike: to je u prvom redu bio velik broj njenih pripadnika kao i prilična brzina kojom je uspjela steći nasljedna prava na svoje zemljišne posjede. To se može objasniti darežljivošću dinastije Pjastovića koja je tražeći potporu šljahta u svojoj borbi protiv magnata počela nagrađivati njene pripadnike nasljednim pravima na vlasništvo u muškoj i ženskoj liniji. Osobito mnogo privilegija šljahta je stekla u 16. st. Oruđe šljahte bio je sejm, sabor plemića. Vrhunac utjecaja šljahte pada nakon 1505. godine kada je sejm donio zakon *Nihil novi* koji je kralju zabranjivao da donosi zakone u pitanjima plemstva ili da uvodi bilo kakve izmjene u statusu plemstva bez njegove suglasnosti. Tada počinje razdoblje koje poljski povjesničari zovu "demokracija šljahte". Nakon smrti Sigismunda Augusta, posljednjeg kralja iz jagelonske dinastije (1572.), šljahta je čak izborila pravo da bira svakog novog kralja.

Šesnaesto i rano 17. stoljeće za Poljsku je bilo zlatno doba. Zbog izvoza žita prosperirala je prvenstveno šljahta. Osnovna težnja šljahte u to vrijeme očuvanje je "starih sloboda" i neuvođenje ničeg novog. Kao rezultat ovog stanja javlja se u pripadnika šljahte tradicionalizam. Da bi se opravdao povlašteni položaj plemstva, izmišlja se tzv. sarmatski mit po kojem bi šljahta poticala od starih Sarmata koji su nekad davno osvojili zemlju između Visle i Dnjepra i pokorili domaće stanovništvo, pa sad imaju pravo na vladanje njome. Drugi mit je bio onaj da šljahta svojim vojevanjem za obranu kršćanstva od osmanlija predstavlja branu islamskom prodiranju u kršćansku Europu. Međutim sredinom 17. st. uslijedile su nevolje: kozački ustanak brojčano je desetkovao šljahtu, a opao je izvoz žita. Šljahta nije bila u stanju snaći se u novonastalim okolnos-

tima, pa je njen politički utjecaj opao da bi prešao u ruke magnata koji odreda, svaki na svojem posjedu, suvereno vladaju. Umjesto sejma važniji postaju sejmiki (lokalne skupštine), koje u potpunosti kontroliraju magnati.

Razvoj plemstva u Ugarskoj donekle je sličan onom u Poljskoj, međutim postoje i stanovite razlike. Ugarsko plemstvo nikad nije postiglo onoliku samostalnost kao poljsko, a u Ugarskoj su gradovi bili jači. Plemstvo se formiralo uglavnom od kraljevih servijenaata koji su držali kraljeve utvrde. Zlatna bula napravila ih je neovisnim o magnatima. Plemstvo je uspjelo u 15. st. steći odlučujuću ulogu u županijama, a na razini kraljevstva oslonac njegovog utjecaja bio je sabor. Ono što je za poljsku šljahtu bio kozački ustanak, za ugarsko je plemstvo bila mohačka katastrofa. Ona je značila definitivni kraj političke moći plemstva. Odsada ona prelazi u ruke magnata, a Habsburgovci sve rjeđe uopće sazivaju sabor. Kao i Poljaci, i ugarski plemići razvijaju mit o svojoj klasi kao o "predzidu kršćanstva".

Livonijska plemićka elita (*Ritterschaft*) nastala je tako što su njemački vitezovi, uz poticaj Crkve, osvojili teritorij Livonije (današnje Latvije i Estonije) uz izgovor da šire kršćanstvo među poganskim, baltičkim narodima. Početkom 13. st. njemački vitezovi (teutonski red) uglavnom su osvojili zemlju zavladaвши nad starosjediocima i pretvorivši ih u zavisne seljake. U zemlji vladaju lenksi gospodari zajedno sa biskupima. Da bi ojačali svoje pozicije u borbi jedni protiv drugih, lenksi gospodari pozivaju vazale iz Njemačke da se nastane na njihovim zemljama. Većina kasnijeg broja *ritterschaft-a* potječe upravo od tih vazala. Postupno vazali stječu sve veća prava nauštrb lenških gospodara, osobito u saboru (*landtag*). U 16. st., nakon ekonomskog prosperiteta uzrokovanog izvozom žita dolazi do katastrofe uzrokovane ruskom invazijom 1558. Potom Estonija dolazi pod vlast Švedske, a Latvija pod vlast Poljske. Početkom 17. st. Švedani stječu i Latviju u kojoj provode samovolju otimajući zemlju od pripadnika *ritterschaft-a* čiji politički utjecaj definitivno opada

Moldavija se osamostalila od Ugarske 1359. g. Na čelu države stajao je vojvoda, a vladajuća elita (bojari) formirala se od bivših nasljednih vojnih zapovjednika klanova. Bojari su došli do velike moći tijekom 15. st. i bitno su oslabili vlast hospodara (tako se naziva moldavski vladar od početka 15. st.). Otprilike u isto vrijeme Moldavija je došla pod vrhovništvo Osmanlija koji su je s vremenom gospodarski iscrpili i osiromašili. Poput Poljaka i Mađara i Moldavci su razvili mit o obrani kršćanstva kao i o posebnom podrijetlu bojara.

Ukrajinska plemićka elita (*staršina*) formirala se od visokih kozačkih časnika nakon oslobođanja Ukrajine od poljske vlasti, odnosno nakon velikog kozačkog ustanka 1648. Kozaci su u Ukrajini činili "političku naciju", sazivali su svoje skupštine (*rade*) na kojima su odlučivali o svim važnijim pitanjima uprave zemljom. Razvili su mit o svom podrijetlu od Hazara, a smatrali su se i bbranom osmanlijskog prodora na sjever. U nekim svojim oblicima njihova organizacija nalikuje onoj poljske šljahte. Ubrzo nakon stjecanja samostalnosti od Poljske stavili su se pod zaštitu ruskih careva koji su kasnije ugušili kozačke slobode i pretvorili Ukrajinu u običnu rusku pokrajinu.

Istočnoeuropske plemićke elite, koje su se formirale u ovom razdoblju, imaju neke zajedničke karakteristike koje ih razlikuju od njihovih zapadnoeuropskih pandana. Istočna plemstva pojavila su se razmjerno kasno, poticaj za stvaranje ovih elita dolazio je s vrha (od vladara), bio je vrlo naglašen koncept jednakosti i mističnog bratstva svih plemića, a i puno brže su se dočepali nasljednog prava na zemlju od svojih zapadnoeuropskih kolega. Njihova kontrola nad seljacima, koji su živjeli na plemićkim posjedima, bila je potpuna, uključivala je i sudbenu i upravnu nadležnost. Istočnoeuropska društva u ranom novom vijeku bila su "asocijacije plemstva", a ne države u suvremenom smislu riječi. Nije čudo da su takva slaba i decentralizirana društva postala lakim plijenom za susjedne apsolutističke monarhije.

Treće poglavlje knjige naslovljeno "Apsolutistička ofenziva u Istočnoj Europi" počinje autorovom konstatacijom da 1700. g. nijedno istočnoeuropsko društvo nema domaćeg vladara, i da nijedno nije u stanju koncentrirati vojnu i političku moć u svojim rukama ili obraniti integritet svoje zemlje. Od 16. st. dalje u Istočnoj Europi dolazi do otvorenog sukoba između dvaju tipova društva: asocijativnog i organizacijskog. Asocijativni tip društva počiva na međusobnoj solidarnosti članova plemićke asocijacije, dok je organizacijski tip društva predstavljen apsolutističkom državom koja je u svom temelju organizacija usmjerena prema nekom cilju poduprta hijerarhijom autoriteta, racionalnim sustavom pravila i propisa, koji su osiguravali djelotvornost u provođenju određenih ciljeva. Poljska, Livonija, Ukrajina, Moldavija i Ugarska pripadale su prvom tipu društava, dok su Saska, Švedska, Rusija, Osmanlijsko carstvo i Habsburgovci pripadali drugom tipu. U 17. st. apsolutističke države poduzimaju sveopću ofenzivu da sebi podlože

istočnoeuropska društva i u tom uglavnom uspjevaju. Osmanlije iscrpljuju Moldaviju namećući joj visoke poreze koji uništavaju bojare i osiromašuju seljake, a sve više se upliću i u izbor gospodara nastojeći na taj način Moldaviju svesti na puku provinciju Carstva. Sličnu politiku provodila je i Švedska prema Livoniji, otmajući zemlju od domaće plemićke elite i dodjeljujući je kralju. To je oduzimanje izvršeno na temelju zakona zvanog *reduktion*. Habsburgovci provode politiku ograničavanja ugarske autonomije u 17. st. Opravdanje za takve postupke davali su i pojedini zastupnici merkantilističkih doktrina, npr. Johann Becher koji je držao da sva područja kojima vladaju Habsburgovci treba ujediniti jednim jezikom, valutom, vjerom i sustavom vladanja. Gušenje ugarskih sloboda osobito je poraslo nakon slamanja urote ugarskih i hrvatskih magnata, a kao jednu od mjera za slabljenje mađarske etničke homogenosti Habsburgovci su rabili naseljavanje Srba, Vlaha i Nijemaca na pred kraj 17. st. od Osmanlija oslobođena područja Ugarske. Nakon kozačkog ustanka iz 1648. Ukrajina se pod hetmanom Hmeljnickim stavila pod zaštitu Rusije. Rusija je u drugoj polovici 17. st. raznim mjerama pokušavala umanjiti ukrajinsku autonomiju i u tu svrhu je poticala rivalstvo između višeg i nižeg kozačkog plemstva, a pokušavala je i reorganizirati strukturu kozačke vojske. Sve ove mjere dovele su do velike sumnjičavosti *starsine* prema caru i pripremile teren za ustanak Ivana Mazepa. Poljski kralj je 1697. postao August I Friedrich saski izbornik, koji je ubrzo po dolasku na vlast počeo provoditi svoj naum o uvođenju apsolutističkog načina vladavine u Poljskoj. Uspio je izgraditi moćnu birokraciju, međutim, unatoč svim svojim nastojanjima, nikad nije uspio potpuno eliminirati poljske staleže iz političkog odlučivanja. Ipak je politika saskog izbornika u Poljskoj izazvala veliko nezadovoljstvo.

Nakon analize situacije u pojedinim istočnoeuropskim zemljama prelazi se na neke opće karakteristike "apsolutističke ofenzive" u drugoj polovici 17. st. Među takve karakteristike spada smještanje stranih garnizona u pojedine zemlje, što se opravdavalo tobožnjom brigom vladara za obranu svojih podanika. Slično su apsolutistički vladari svoju centralističku politiku opravdavali "brigom za opće dobro" izjednačavajući obranu lokalnih institucija s brigom plemića za očuvanje njihovih vlastitih privilegija. Još jedna taktika podčinjavanja istočnoeuropskih zemalja sastojala se u postepenom pretvaranju formalnih obveza njihovih podložnika u puno zahtjevnije obveze. Primjer za to je kako su Osmanlije uspjeli u trajni godišnji porez uvrstiti ono što Moldavija na početku davala tek kao dar.

Još jedna važna metoda apsolutističkih monarhija za potčinjavanje susjednih zemalja sastojala se u preseljavanju stanovništva. Apsolutistički vladari naseljavali su pripadnike nekog naroda na etnički teritorij nekog drugog kako bi spriječili etničku homogenizaciju na određenom prostoru, koja bi mogla omogućiti snažniji otpor zauzimanju. Osim već spomenutog naseljavanja Ugarske Nijemcima, Vlasima i Srbima potkraj 17. st., kao primjer takve politike može se navesti i dovođenje plemena Nogaja od strane Osmanlija na teritorij Moldavije, što je prouzrokovalo stalan strah Moldavaca od pljačkaških pohoda tog plemena.

Četvrto poglavlje naslovljeno je "Opća kriza u Istočnoj Europi", a bavi se završnom epizodom sukoba između apsolutističkih monarhija i istočnoeuropskih društava asocijativnog tipa. Rezultat završnice sukoba, koji se odigrao potkraj 17. st. i početkom 18. st. bilo je definitivno podčinjavanje istočnoeuropskih zemalja diktatu apsolutističkih vladara.

Autor počinje svoje izlaganje analizirajući uzroke koji su doveli do "opće krize" u Europi u 17. st. Među povjesničarima o tom pitanju postoje različita mišljenja: neki povjesničari velik broj ustanaka, pobuna i prevrata u 17. st. tumače sukobom između nestajućih feudalnih i nastajućih kapitalističkih ekonomskih odnosa (Hobsbawm), za druge se tu radi o sukobu između raskošnih dvorova i njihovih parazitskih birokracija na jednoj i frustrirane, puritanske "provincije" na drugoj strani (Trevor-Roper), dok treći u tim ustancima vide u prvom redu odraz sučeljavanja apsolutističkih i republikanskih ideologija (Mousnier). Po Subtelnju prvenstveni uzrok opće krize u ranoj novovjekovnoj povijesti Istočne i Zapadne Europe bio bi prijelaz s vlasti utemeljene na asocijaciji plemstva na državnu organizaciju. Povod za pobune bilo je ekonomsko propadanje koje je zahvatilo cijelu Europu nakon uzleta u 16. st., a drugi još neposredniji povod bila su oporezivanja, koja su uvodili apsolutistički vladari, kako bi mogli pokrivati enormne troškove ratova koje su vodili. Pojam opće krize u 17. st. može se primijeniti kako na Istočnu tako i na Zapadnu Europu, samo što je kriza na zapadu dostigla svoj vrhunac 1660. g., dok se to na istoku dogodilo tek pedesetak godina kasnije. Ovo se može objasniti činjenicom da su istočne monarhije kasnije započele izgradnje apsolutističke države nego ona zapadna. Isto tako može se ustvrditi puno manja raznolikost tipova ustanaka na Istoku nego na Zapadu, što se tumači nedovoljnom razvijenošću

društvenih, ekonomskih i političkih sustava na Istoku. U istočnom dijelu Europe sučeljavanje između apsolutizma i "plemičke demokracije" bilo je intezivirano još i tim što je apsolutizam uglavnom bio povezan sa strancima: Nijemcima u Ugarskoj i Poljskoj, Šveđanima u Livoniji, Rusima u Ukrajini i Osmanlijama u Moldaviji.

Prva zemlja koja je pretrpila apsolutistički udar bila je Latvija. Godine 1690. švedska Reduktion izazvala je oštre sukobe između švedske krune i latvijskog plemstva. Plemići su htjeli da im se vrati oteta zemlja i pritom su se pozivali na Privilegium Sigismundi Augusti. Međutim švedski kralj je, priznajući autentičnost Privilegija, pristajao samo na one njene dijelove koji nisu u suprotnosti s interesima švedske krune. Jedna od točaka koju je kralj odbio potvrditi bilo je alodijalno pravo plemstva na zemljišne posjede. Latvijsko plemstvo je prosvjedovalo, ali uzalud. Švedska kruna je preko svog guvernera odlučila nametnuti volju Latviji i sudski goniti one koji su se odupirali njenoj politici. Zbog toga je glavni vođa otpora presizanjima švedskog kralja Johann Reinhold von Patkul morao bježati iz zemlje. Nakon toga švedska je poduzela niz mjera kako bi ograničila latvijsku autonomiju. U međuvremenu je prognani Patkul skovao plan o istjerivanju šveđana iz Latvije uz pomoć poljskog kralja Augusta.

Poslije niza razgovora s predstavnicima elita susjednih zemalja, uspio je stvoriti koaliciju Poljske-Litve, Brandenburga, Saske i Rusije, koja je trebala istjerati Šveđane iz Latvije i staviti tu zemlju pod vrhovništvo poljskog kralja. Započeo je Veliki sjeverni rat (1699.) kojeg je rezultat bio neuspjeh koalicije. Neuspjehu je dobrim dijelom pridonijela slaba potpora domaćeg latvijskog plemstva.

Šveđani su početkom 18. st. u Velikom sjevernom ratu postigli zamjetne uspjehe što je u poljskom plemstvu pobudilo nade da bi se švedskom pomoću moglo osloboditi saskog apsolutizma. Uz potporu jednog dijela domaćih magnata švedski kralj Karlo XII izvršio je invaziju Poljske i za kralja postavio Stanislava Leszczyńskog (1704.). Dobar dio plemstva odobrio je švedsku intervenciju nadajući se da će na taj način povratiti svoje stare privilegije. Međutim uskoro se pokazalo da se Šveđani ne drže danih obećanja, već da preko svoje marionete Leszczyńskog potiru poljsku neovisnost. I religijske razlike pridonijele su neslaganju domaćeg plemstva sa Šveđanima: švedski kralj zahtijevao je slobodu vjeroispovijesti za protestante u Poljskoj čemu se poljsko plemstvo žestoko opiralo. Ovi potezi Karla XII i neuspjesi švedske vojske u ratu pogodovali su protušvedskom raspoloženju u Poljskoj i doveli do ponovnog ustoličenja Augusta za poljskog kralja 1709. August je pak nastavio svoju apsolutističku politiku gaženja "starih sloboda" izazvavši time veliki ustanak 1714. Ustanak je 1717. doveo do ruske intervencije i do varšavskog ugovora iz iste godine kojim je August morao napustiti dotadašnji način vođenja politike. Poljska je ušla u orbitu ruskog utjecaja.

Ustanak protiv ruske vlasti u Ukrajini podigao je hetman Ivan Mazepa. Nije sigurno koji su bili ciljevi tog ustanka. Neki povjesničari drže da se radilo o Mazepinom pokušaju da osnuje samostalnu ukrajinsku kneževinu, dok mnogo vjerojatnije izgleda da su se Ukrajinci zapravo htjeli pridružiti Poljskoj-Litvi čuvajući pritom svoju autonomiju. Slabost ustanka očitovala se u tom što Mazepa nije uspio u svoje redove u većoj mjeri privući niže kozake kao i seljaštvo. Vrlo važan čimbenik je i vjera: velika većina pravoslavnih Ukrajinaca bila je protiv povezivanja s luteranskim Šveđanima i katoličkim Poljacima. Crkva je čak anatemizirala Mazepu. Poraz Šveđana kod Poltave značio je definitivno poraz ustanika, a nakon završetka Velikog sjevernog rata (1721.) ruski carevi počinju sa sustavnom likvidacijom ukrajinske autonomije.

Moldavija je krajem 17. st. bila pod velikim pritiskom Osmanlija koji su stalno povećavali godišnji porez. To i druge stvari stvarale su nezadovoljstvo među bojarima i pripremale teren za pobunu. Pobuna je izbila 1711. god. nakon dolaska na mjesto hospodara Dimitrija Cantemira. Cantemir je na vladarski položaj došao kao osoba od povjerenja Porte, međutim od samog početka svoje vladavine uspostavio je kontakte s Rusima nadajući se da će pomoću njih izvesti oslobađanje svoje zemlje. Ruska vojska došla je u Moldaviju da se bori protiv Turaka, ali je ishod rata bio nepovoljan za Ruse i Moldavce. Osmanlije su uspostavili još čvršću kontrolu nad Moldavijom postavljajući za hospodare Grke-fanariote koji su vjerno služili interesima Porte.

Najveći izraz nezadovoljstva Ugarske apsolutističkom politikom Beča bio je ustanak Ferenc II Rákóczi (1703-1711). Ugarska je bila strahovito iscrpljena zbog rata protiv Turaka (1683-1699) i trpjela je ekonomsku regresiju. Osobito je bilo izraženo nezadovoljstvo seljaka čije su manje pobune Habsburgovci lako razbijali. Sam vođa pobune, Ferenc Rákóczi potjecao je iz obitelji u kojoj su tri člana bili erdeljski vojvode u ranom 17. st. i koji su se istakli u borbi protiv Habsburgovaca. Međutim, bio je odgojen u inozemstvu, mađarski nije znao i bio je princ Svetog Rimskog Carstva, što ga je sve jedva određivalo kao budućeg vođu antihabsburškog ustanka. Tek njegova veza s grofom

Berscényjem raspadala je u njemu protuaustrijske stavove i ubrzo su njih dvojica počeli kovati planove o uroti. Urota je bila otkrivena i Rákóczi utamničen u Bečkom Novom Mjestu, ali je odatle uspio pobjeći u Poljsku. U međuvremenu su Habsburgovci počeli prebacivati svoje vojne snage iz Ugarske na Rajnu zbog Rata za španjolsko nasljeđe, što je uzrokovalo stvaranje seljačkih odreda u Ugarskoj koji su napadali manje habsburške garnizone. Po uzoru na ustanike Imra Thökölya i ovi su se prozvali kurucima. Ubrzo su se obratili Rákócziju koji je stao na njihovo čelo. Pred kraj 1703. ustanici su držali većinu Ugarske istočno od Dunava. Ustanak je malo pomalo mijenjao karakter. U početku je to bio seljački ustanak, a sada je Rákóczi sve više nastojao dobiti potporu plemstva kao "političke nacije" bez koje bi se teško moglo nadati kakvom uspjehu. Među plemstvom su pak izbile velike nesuglasice oko skupljanja općeg poreza, a i vojna prednost Habsburgovaca s vremenom je postajala sve očitija i ustanici su morali konačno pokleknuti 1711. Jedan od razloga njihova neuspjeha bilo je i oslanjanje na stranu, francusku pomoć koja se pokazala nedostatnom.

Nakon pojedinačnog izlaganja o apsolutističkim pobunama u istočnoeuropskim zemljama u završnom dijelu poglavlja razmatraju se neke opće karakteristike tih pobuna. Autorov zaključak je da su nakon opće krize domaće istočnoeuropske plemićke elite pobjeđene što je imalo dalekosežne posljedice po Istočnu Europu koja nije uspjela stvoriti vlastite centre moći.

Peto i zadnje poglavlje, "Epilog o prognanicima", bavi se sudbinom ljudi koji su bili na čelu pobuna u Istočnoj Europi i zbog toga su morali pobjeći iz svojih zemalja (Patkul, Mazepa, Leszczyński, Rákóczi, Cantemir).

U prvoj se fazi prognanici pokušavaju ponovno vratiti na vlast u svojim zemljama i među njima prevladava uvjerenje da sve nije izgubljeno. U to vrijeme prognanici se bave intenzivnom propagandom kod stranih vladara želeći se što je više moguće okoristiti ratovima u Europi i međusobnim rivalstvima pojedinih država. Drugu fazu prognaničke djelatnosti naziva autor borbom za opstanak jer glavna preokupacija postaju osobni interesi. Neki su se popeli do najviših položaja u državama kojih su bili gosti, npr. Cantemir. Povremeno su neki od ovih prognanika obnavljali svoju političku djelatnost, međutim to nije donijelo ploda. Zbog potrebe propagande bavili su se i literarnom djelatnošću. Osobito se u tom iskazao Dimitrie Cantemir koji je puno pisao o Osmanlijskom Carstvu: njegovom državnom uređenju, uspjesima i neuspjesima i o načinu kako ga se može pobijediti.

Goran Nikšić

Marčanski zbornik

Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice postojanja Marčane i 100. obljetnice osnutka hrvatske čitaonice, Knjižnica Acta, sv. 1., Koordinacija istarskih ogranaka Matice Hrvatske, Pula 1994., str. 160

U povodu 750. obljetnice prvog pisanog spomenika o postojanju Marčane i 100. obljetnice osnivanja tamošnje hrvatske čitaonice, novoustanovljena općina Marčana, pulski ogranak Matice Hrvatske, pulska Naučna biblioteka i Društvo bibliotekara Istre upriličili su 18.IV.1993. godine znanstveni skup. Predavanja izlagača skupa objavljena su kao prvi svezak edicije Acta, koju je pokrenula Koordinacija istarskih ogranaka Matice Hrvatske.

U uvodnom dijelu Zbornika nalaze se sadržaj (5.), program znanstvenog skupa (7.) te predgovor uredništva (9.-10.).

Prvi prilog Zbornika rad je K. Buršić-Matijašić i R. Matijašića (*Iz najranije prošlosti Marčane*, 13.-18.). Na osnovi arheoloških istraživanja utvrđuju se prvi tragovi ljudskog postojanja na području današnje Marčane (2.000 god. prije Krista). Najviše tragova iz najranijeg doba pripada rimskom razdoblju (rustične vile, antička keramika, novac i dr.).

U radu *Predromanički plutej iz Marčane* (19.-23.) Ž. Ujčić se bavi plutejom predromaničke oltarne pregrade. Usporedbom s istovrsnim spomenicima "marčanskog tipa" na Jadranu autor iznosi osnovne značajke pluteja i datira ga od VIII. do XI. st.

Razmatrajući *Kršćanstvo kroz povijest Marčane* (25.-30.) I. Štoković ukazuje na povezanost crkve u Marčani s Mutvoranom, nastanak marčanskih crkava, glagoljske zapise te, na osnovi službenih protokola, ulogu crkve u svakodnevnom životu marčanskog puka u XIX. i XX. st.

Iznoseći *Prilog istraživanju tradicije štovanja Majke Božje Trsatske - Loretske i hodočašćenja k njoj iz Istre (neka svjedočanstva iz Marčane)* O. Krnjak (31.-35.) uka-

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

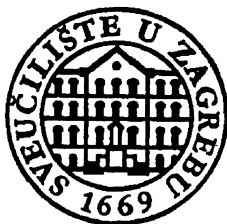
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

29

ZAGREB

1996.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3

tel.: 385 (0)1 6120 150 fax: 385 (0)1 6156 879
385 (0)1 6170 685

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Stipe BOTICA

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
ENGLESKI JEZIK:**
Nikolina JOVANOVIĆ

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u veljači 1997. godine